

# Demokracie v krizi: příčiny demokratické eroze a zdroje demokratické odolnosti

Martina Klicperová-Baker

## Demokracie v krizi

Na současnou krizi demokracie, respektive na to, že demokracie zhusta přináší zklamání a že jí ve světě pozvolna ubývá, upozorňují přední akademičtí odborníci prakticky již od začátku tohoto tisíciletí. Již v roce 2000 vychází kniha editorů Susan Pharrowé a Roberta Putnama *Disaffected Democracies*, která pojímá problém z trilaterálního pohledu západní Evropy, Ameriky a Japonska a hledá příčiny demokratické eroze. Nachází ji mj. ve změnách hodnot, úbytku důvěry občanů a mediální proměně (ta se tehdy týkala především televize).

Postupem času vlna starosti o demokracii sílí<sup>1</sup> a mohutní zvláště po neúspěchu tzv. arabského jara (2010–2012). To s sebou neslo příslib další mocné demokratické vlny v novém teritoriu – podle huntingtonovské periodizace by šlo již o čtvrtou novověkou demokratizační vlnu. Arabské jaro ale nejen že nespĺnilo očekávání, přineslo rozčarování a ve svých důsledcích podtrhlo všeobecný demokratický odliv.

Krizi demokracie dokládají i empirické práce vycházející z všeobecně uznávaných celosvětových průzkumů Světové studie hodnot (např. studie *Znaky dekonsolidace* – Foa a Mounk, 2017)<sup>2</sup> či ze solidních analýz a ratingů jednotlivých zemí, jak je provádí např. Freedom House nebo Economist Intelligence Unit. I když lze polemizovat o politických či finančních zázemích anebo konkrétních metodikách těchto institucí, jejich výsledky jsou rigorózní, akademicky respektované a přinášejí dobrý základ ke sledování společenských trendů.

Freedom House, americká nevládní, ale ze státních prostředků podporovaná instituce, systematicky sleduje politická práva a občanské svobody ve více než 200 zemích a teritoriích světa. Její nejnovější zpráva o stavu svobody ve světě je nazvána výmluvně *Democracy under Siege* (Demokracie pod

<sup>1</sup> Diamond, L., „The democratic rollback. The resurgence of the predatory state“. *Foreign Affairs*, 87 (2), 2008, str. 36–48.

<sup>2</sup> Foa, R. S., Mounk, Y., „The signs of deconsolidation“. *Journal of Democracy*. 28 (1), 2017, str. 5–15.

náporem, ve vojenském obležení) a již v podtitulu zdůrazňuje, že „... obránci demokracie utrpěli v boji proti svým autoritářským odpůrcům nové těžké ztráty, čímž se mezinárodní bilance převážila ve prospěch tyranů“;<sup>3</sup> globální svoboda, a s ní i demokracie, tak zaznamenávají již 15. rok nepřetržitého úpadku.

Freedom House vydává zemím každoroční vysvědčení: svobodné, částečně svobodné či nesvobodné. V roce 2021 dosáhly plného počtu 100 bodů jen tři země: Norsko, Švédsko a Finsko; Česká republika dostala 91 bodů a USA 83, všechny tyto země jsou hodnoceny jako svobodné. Indie (67) je hodnocena jako částečně svobodná, Rusko (20) nesvobodné, stejně jako Čína, nejlidnatější diktatura světa (9 bodů). Nejnižší Freedom House hodnotí svobodu v Sýrii a Tibetu (po 1 bodu).<sup>4</sup>

Freedom House navíc dlouhodobě věnuje zvláštní pozornost post-totalitním zemím od střední Evropy po Střední Asii (*Nations in Transit*) a upozorňuje na jejich pokračující antidemokratický propad.<sup>5</sup> Česká republika a Slovensko jsou ovšem v rámci tohoto postkomunistického regionu nadále hodnoceny nejvyššími známkami jako „konsolidované demokracie“.

The Economist Intelligence Unit (EIU), soukromá britská instituce, která mj. publikuje populární týdeník *The Economist*, posuzuje demokratičnost ve světě teprve od roku 2006 a v méně oblastech než Freedom House – EIU monitoruje na 165 zemí a teritorií. Její Index demokracie (Democracy Index<sup>6</sup>) ale používá jemnější škály než Freedom House, respektive se hodnotí v pěti oblastech: volební proces – pluralismus, funkčnost vlády, politická participace, politická kultura a občanské svobody. Výsledky výzkumu pak třídí země do čtyř kategorií: plnohodnotná (*full*) demokracie, defektní (*flawed*) demokracie, hybridní anebo autoritářský režim, a do devíti grafických kategorií na přehledné mapě světa.<sup>7</sup>

Žalostný trend demokratického vývoje v této dekádě ilustrují již podtituly výročních zpráv EIU: např. 2010 *Demokracie na ústupu*, 2011 *Demokracie ve stresu*, 2012 *Zaražená demokracie*, 2013 *Demokracie v předpekli*, 2014 *Demokracie a její nespokojenci*, 2015 *Demokracie v éře úzkosti*, 2016 *Odplata zoufalců*, 2017 *Útoky na svobodu*, 2019 *Rok demokratických nezdarů a veřejných protestů*, i k loňskému roku má skvělý interaktivní diagram smutný titulek: *Další špatný rok globální demokracie*.<sup>8</sup>

<sup>3</sup> Repucci, S., Slipowitz, A., *Freedom in the World 2021. Democracy under Siege*. Dostupné na: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2021/democracy-under-siege> přístup 12. května 2021.

<sup>4</sup> Dostupné na: <https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores>

<sup>5</sup> Dostupné na: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2021/antidemocratic-turn>

<sup>6</sup> Dostupné na: [https://en.wikipedia.org/wiki/Talk:Democracy\\_Index](https://en.wikipedia.org/wiki/Talk:Democracy_Index)

<sup>7</sup> Dostupné na: <https://www.economist.com/graphic-detail/2021/02/02/global-democracy-has-a-very-bad-year>

<sup>8</sup> Dostupné na: <https://www.economist.com/graphic-detail/2021/02/02/global-democracy-has-a-very-bad-year>

Podle EIU žije dnes v plně demokratických zemích pouze 8,4 % světového obyvatelstva a dalších 41 % v defektních demokraciích; druhá polovina lidstva se pak nachází buď v hybridních uspořádáních (15 %) či režimech vyloženě autoritářských (v nich žije téměř 36 %, tj. více než třetina světové populace).<sup>9</sup>

Z globálního hlediska je zvláště znepokojující, že úbytek demokratičnosti zaznamenávají právě světové velmoci a nejlidnatější státy. Tak jako my, z plnohodnotné do defektní demokracie se propadly i USA (pokles hodnocení z 8,22<sub>2008</sub> na 7,92<sub>2020</sub>, a tak z první dvacítky poklesly na 25. světovou příčku). Strmý propad z lepšího hybridního do přesvědčivě autoritářského systému absolvovalo Rusko (z 5,02<sub>2006</sub> na 3,31<sub>2020</sub>, tedy na 124. světovou pozici); Čína se v ranku autoritářských zemí čerstvě propadla z 3,32<sub>2018</sub> na 2,27<sub>2020</sub> (tj. až na 150. pozici ve světě), pohoršila si i lidnatá Indie ze 7,92<sub>2014</sub> na 6,61<sub>2020</sub> a spadla tak z kategorie lepších do horších defektních demokracií, na 53. místo ve světě. Lze očekávat, že zejména v případě Číny a Ruska ještě nebylo dosaženo dna, letošní hodnocení určitě nebude příznivější.

Česká republika není v tomto klesajícím trendu výjimkou (i když v rámci svého regionu si udržuje relativně dobrou pozici): EIU nás z hlediska demokratičnosti ještě před 10 lety vedla v nejlepší dvacítkce zemí. A ne že by se naše republika v tomto prestižním klubu jen krátce objevila, titulu plnohodnotné demokracie se těšila po řadu let. Až v posledních letech se naše země svezla z této první ligy – z kategorie plné demokracie do ranku demokracií defektních. V roce 2020 se Česko propadlo na 31. příčku ve světě. Spadlo ze stabilní známky 8,19 (kterou si udržovalo v letech 2008 až 2012) pod konsenzuální kvalitativní hranici osmi bodů, na hodnotu 7,67 v roce 2020.<sup>10</sup>

Útěchou nám může být, že v nejdůležitějších hodnocených kategoriích demokratičnosti si stále ještě udržujeme prvotřídní úroveň – tj. vedeme si výborně v úrovni občanských svobod a, což je neméně důležité, i ve volebním procesu a pluralismu (jsou hodnoceny dokonce nejvyšší známkou, čistou desítkou). Problémem ale je především bídny trend politické participace občanů, který zřejmě souvisí i s hojně diskutovaným jevem tzv. „blbě nálady“, tedy nedemokratického skepticismu až cynismu.<sup>11</sup> Tento klesající participační trend je ostatně objektivně dokumentován i dosavadní upadající volební účastí.<sup>12</sup> Dalšími našimi slabinami jsou problematická funkčnost vlády a ne-

<sup>9</sup> Economist Intelligence Unit, *Democracy Index 2020 In sickness and in health?* též [https://en.wikipedia.org/wiki/Democracy\\_Index#cite\\_note-index2020-13](https://en.wikipedia.org/wiki/Democracy_Index#cite_note-index2020-13)

<sup>10</sup> Viz též Klíma M., *Od totality k defektní demokracii*. Praha: SLON 2015.

<sup>11</sup> Viz též Klicperová-Baker, M., Košťál, J., „European Sociopolitical Mentalities: Identifying Pro- and Antidemocratic Tendencies Part I – Individual citizens' perspective“. *European Societies*, 17 (3), 2015, str. 301–332.

<sup>12</sup> Zatímco za totality národ volil téměř sto procentně a ještě v prvních svobodných volbách do parlamentu měli euforičtí občané volební účast 96,79 %, o dva roky později v osudových volbách, které vedly k rozpadu Československa, byla účast 85 %, ve druhé polovině 90. let účast dále

uspokojivá politická kultura. Uvedená hodnocení demokratičnosti ČR jsou sice vysoce nad úrovní středo- a východoevropského postkomunistického regionu, ale zároveň hluboce pod západoevropským průměrem, ke kterému snad aspirujeme.

## Populismus a autokracie

Světová krize demokracie souvisí především s úspěchem populistů a následným vzrůstem počtu autokracií ve světě, respektive jejich diktátorským utužováním. Úspěch populismu a demagogie na úkor moderní demokracie – vlády lidu je svým způsobem paradoxní i logický. Athénští filosofové Platón a Sókratés se nám moudře usmívají a myslí si: „My jsme vám to říkali.“

Ač lze fenomén populismu vinit z mnoha potíží, do kterých se svět dostal, není dobré tento koncept a priori zavrhnout. Kromě své pravicové a levicové formy a všeobecně zřejmé negativní stránky totiž může mít i tvář pozitivní, která by neměla být zcela odmítnuta.<sup>13</sup>

Hlavními rysy protidemokratického, demagogického populismu jsou tradiční paternalismus, autokratičnost, kmenová identita (tribalismus),

klesla k 76 % a 74 % a v novém tisíciletí se potácí mezi 58 % a 65 % – a to jsou volby do poslanecké sněmovny. Volit do senátu se většina občanů ani neobtěžuje – účast v 1. kole ještě bývá mezi 24 % a 45 %, ve 2. kole pouze mezi 16 % a 33 %. Pro zajímavost, ve druhém kole doplňkových senátních voleb, které se v r. 2020 konaly na Teplicku, byla účast pouhých 9 %! Naše účast ve volbách do Evropského parlamentu bývá také bídna – tradičně se pohybuje okolo 28 %; obzvláštní propad ovšem byl v r. 2014, kdy celorepubliková účast tvořila zahanbujících 18 %; ten rok nás trpilo jen Slovensko s 13 %. (Zdroje viz např. Bureš, M., *Jde česká volební účast do kopru?* Dostupné na: <https://www.finance.cz/515633-volebni-ucast/#Vol3>, Český statistický úřad, *Volební účast, 2020*. Dostupné na: [https://www.czso.cz/csu/czso/volebni\\_ucast0706](https://www.czso.cz/csu/czso/volebni_ucast0706)), též: [https://cs.wikipedia.org/wiki/Dopl%C5%88ovac%C3%AD\\_volby\\_do\\_Sen%C3%A1tu\\_Parlametu\\_%C4%8Cesk%C3%A9\\_republiky\\_2020](https://cs.wikipedia.org/wiki/Dopl%C5%88ovac%C3%AD_volby_do_Sen%C3%A1tu_Parlametu_%C4%8Cesk%C3%A9_republiky_2020)).

<sup>13</sup> To je mj. argument P. Warrena, jenž patří k autorům, kteří dva koncepty populismu blíže analyzovali. Editoři Mark Christopher Navin a Richard Nunan jeho slova podporují: „Populismus také zahrnuje pokrokové politické osobnosti a hnutí, která obhajují větší ekonomickou demokracii, rovnost občanských práv, rovnost voličů anebo všechny tři tyto cíle“ a může případně i posílit funkčnost demokratických institucí. Warren P., „Two Concepts of Populism“. In Navin, M. Ch., Nunan, R. (eds.), *Democracy, Populism, and Truth*. Springer, 2020. Ostatně v předtrumpovské Americe bývala tendence chápat pod slovem populismus prostě větší rezpozivitu vůči společenské objednávce, nikoli nutně lživou demagogii; populismus tak býval chápán jako morálně spíše neutrální, ne-li pozitivní pojem, srovnatelný s evropskou sociální demokracií. Franklin D. Roosevelt by z tohoto pohledu mohl být chápán jako populist, který zachránil svou zem před Velkou depresí, zavedl oblíbené sociální programy a rozhodujícím dílem přispěl k porážce nacistu a obnově demokracie v Evropě (srovnej Heydarian, R., „F.D.R.: The real modern populist“. *Inquirer* 2020. Dostupné na: <https://opinion.inquirer.net/135758/fdr-the-real-modern-populist> a Greenberg, D., „The Populism of the FDR era“. *Time* 2009. Dostupné na: [http://content.time.com/time/specials/packages/article/0,28804,1906802\\_1906838\\_1908686,00.html](http://content.time.com/time/specials/packages/article/0,28804,1906802_1906838_1908686,00.html)). Rooseveltova politika má pokračování v současných pro-lidových a pro-demokratických snahách J. Bidena, ale i B. Sanderse a E. Warrenové, kteří se snaží udržet americkou střední třídu. V Evropě je naopak termín populismus tradičně chápán jako podvodná, demagogická strategie; v souladu s touto tradicí je tedy populismus převážně pojímán i v tomto textu.

anti-pluralističnost, xenofobie a rasismus, pohrdání menšinami a důstojností jednotlivce vůbec. Ač se populisté vesměs ohánějí patriotismem, aktivně štěpí, polarizují své společnosti, přičemž využívají zvláště účinně zejména negativních emocí – strachu a hněvu. Používají veřejnosti velice srozumitelný, „nekorektní“ a často vulgární jazyk. Nelámou si hlavu s pravdivostí svých výroků, i když si berou na paškál veřejná média, která jejich tvrzení uvádějí na pravou míru. Obecně ale populistům lži procházejí, jejich stoupenci se totiž soustředí více na emocionální poselství než na konkrétní informace; kolem charismatického populisty navíc často vznikne kult osobnosti. Demokraticky zvolení, ale autokraticky se chovající populisté tak neztrácejí podporu svých skalních voličů.

Americký psycholog B. Azarian si již v r. 2016 povzdechl, že „jediná věc, která může být více šokující než psychologie Donalda Trumpa, je psychologie jeho stoupenců“. Tento jev známe i z domova, ale skvěle byl ilustrován právě na případu D. Trumpa. Trump si je vědom neuvěřitelné loajality svých voličů. Mimo jiné prohlásil: „Můžu někoho zastřelit uprostřed Páté avenue a neztratím žádné voliče, OK? Je to, no, neuvěřitelné.“<sup>14</sup>

Azarian tuto záhadu mj. vysvětluje pomocí tzv. fenoménu Dunninga-Krugera, tedy tím, že jde o příznivce tak neinformované, že ani nevědí, jak moc hloupí jsou. Podobně argumentuje Schonscheck, který pod akronymem GIN mluví o naivně důvěřivých (*gullible*), ignorantských a nekritických voličích.<sup>15</sup> Moderní psychologie ovšem nabízí i komplexní studie, které pronikají do jádra autoritářského vs. liberálního chování a které kromě teorií osobnosti berou v úvahu také rozdílné morální vzorce, existenciální potřeby (zejména potřebu zvládnání strachu) a ideologické racionalizace, jako jsou vnímání světa jako v zásadě spravedlivého, odůvodňování sociální dominance ras a pohlaví apod.<sup>16</sup>

Populisté jsou z definice obratní komunikátoři. Užívají jednoduchého, přímočarého jazyka, což je nesofistikovaným posluchačům sympatické, vznikne v nich dojem blízkosti, pocit, že populist mluví přímo k nim, že nazývá věci pravými jmény a je upřímný. Komplikovaný svět se najednou jeví jednoduchý, černo-bílý a pochopitelný, řešení obtížných problémů se náhle jeví snadná.

<sup>14</sup> *Trump: I could shoot somebody and not lose voters*. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=iTACH1eV1aA>

<sup>15</sup> Schonscheck, J., „The Lethal Synergy Corroding American Democracy: Who Are the ‚GINs‘—And Why Is It That They Can't ‚Quit Trump‘?“ In Navin, M. Ch., Nunan, R. (eds.), *Democracy, Populism, and Truth*.

<sup>16</sup> Viz např. Jost, J. T., Glaser, J., Suloway, F. J., „Political conservatism as motivated social cognition“. *Psychological Bulletin*, 129 (3), 2003, str. 339–375. Dostupné na: <https://doi.org/10.1037/0033-2909.129.3.339>; Nail, P. R., McGregor, I., Drinkwater, A. E., Steele, G. M., Thompson, A. W., „Threat causes liberals to think like conservatives“. *Journal of Experimental Social Psychology*. 45 (4), 2009, str. 901–907; Haidt, J., *The Righteous Mind: Why Good People are Divided by Politics and Religion*. New York: Vintage 2013.